

Lublin, 09.09.2019

Dr hab. Beata Zarzycka

Instytut Psychologii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marty Joanny Boińskiej

*pt. Wybrane cechy osobowości a skłonność do przebaczenia krzywdy i jej związek z
dobrostanem psychicznym*

napisanej pod kierunkiem Pana dr hab. Mieczysława Cioska, prof. UG i dr Anetty Jaworskiej

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska przygotowana przez p. mgr Martę Boińską jest obszernym, teoretyczno-empirycznym studium (obejmującym 245 stron, w tym 206 stron tekstu, 20 stron bibliografii i 19 stron załączników), poświęconym problematyce przebaczenia krzywdy interpersonalnej. Autorka postawiła sobie za cel dokonanie analizy osobowościowych i duchowo-religijnych uwarunkowań skłonności do przebaczenia, a także konsekwencji przebaczenia w zakresie dobrostanu psychologicznego. Już na samym początku należy wspomnieć, że podjęty przez Doktorantkę temat zasługuje na uwagę zarówno z teoretycznego, jak też z praktycznego punktu widzenia. Po pierwsze, problematyka przebaczenia, choć nie jest nową problematyką w literaturze psychologicznej, to pomiar zależności między osobowością, duchowością, dobrostanem i przebaczeniem, nie należy do tematyki często publikowanej. Po drugie, problematyka ta zasługuje na uwagę z punktu widzenia praktycznego, egzystencjalnego – jego zgłębienie może okazać się pomocne w pracy terapeutycznej z osobami, które doświadczyły krzywdy. Empiryczne badania nad przebaczeniem należą do znaczących i stale wzbogacających naukowe źródła literatury tak bardzo potrzebne w pracy psychologa. Przedłożona rozprawa jest, moim zdaniem, udaną próbą naukowego opracowania zagadnienia skłonności do przebaczenia, jego osobowościowych i duchowych uwarunkowań, a także konsekwencji w zakresie zdrowia i dobrostanu psychicznego.

Tytuł pracy, w mojej ocenie, odpowiada treściom w niej zawartym oraz daje potencjalnemu czytelnikowi wskazówkę jakiego obszaru eksploracji naukowej dotyczy

dysertacja. Rozprawa została zredagowana w sposób typowy dla prac empirycznych: zawiera część teoretyczną, metodologiczną oraz sprawozdanie z badań wraz z wnioskami. Praca zawiera 3 rozdziały teoretyczne oraz obszerny rozdział empiryczny opisujący cztery badania, każde zawiera opis metodologii badań i dyskusję uzyskanych wyników. Rozprawę zamyka podsumowanie, w którym Autorka dokonuje syntezy uzyskanych wyników. Praca zawiera również streszczenie w języku polskim i angielskim, wstęp, bibliografię, spis tabel, wykresów i rycin oraz załączniki. Bibliografia zawiera 278 pozycji z czego 229 to pozycje anglojęzyczne.

Ocena części teoretycznej rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa zawiera trzy rozdziały teoretyczne, w których Autorka wykazała się znajomością wiedzy teoretycznej na temat przebaczenia. W rozdziale 1. przedstawiła problematykę krzywdy interpersonalnej, która jest kontekstem dla zjawiska przebaczenia, a następnie podstawowe kwestie (zwłaszcza problematyczne) związane z definiowaniem przebaczenia w psychologii. W rozdziale 2. przedstawione zostały wybrane, psychologiczne modele przebaczenia: (1) ewolucyjny model McCullougha, (2) model przebaczenia jako cnoty moralnej Enrighta, (3) jako strategii radzenia sobie ze stresem Worthingtona i (4) jako wyuczonej umiejętności Luskina. Rozdział 3. zawiera prezentację wiedzy psychologicznej na temat osobowościowych i psychospołecznych korelatów przebaczenia, a także związków przebaczenia ze wskaźnikami zdrowia psychicznego i dobrostanu.

Część teoretyczna została przedstawiona w sposób wnikliwy i kompletny jeśli chodzi o zakres prezentowanych treści, niezbędnych do przeprowadzenia i opisu części empirycznej. Na szczególne podkreślenie zasługują własne komentarze Autorki, jakie zamieściła po prezentacji każdego z modeli – są one pomocne dla czytelnika, ponieważ informują, na które treści modelu należy zwrócić uwagę, w kontekście podejmowanego w pracy problemu. Ważny poznawczo jest paragraf 3.1.2., w który Doktorantka próbuje znaleźć miejsce dla przebaczenia dyspozycyjnego w strukturze osobowości, konkludując, że chociaż skłonność do przebaczenia jest przez wielu badaczy uważana za cechę osobowości, to „ze względu na jej dużą podatność na oddziaływania terapeutyczne i edukacyjne, zmienność z wiekiem i oczekiwaniami związanymi z rolą społeczną, a także dojrzewaniem psychologicznym, wykazuje [ona] wiele

cech definicyjnych dla charakterystycznych przystosowań w koncepcji osobowości McAdamsa i Pals (2006)” (s. 80). To ważna uwaga Autorki.

Oceniając część teoretyczną rozprawy mgr Mart Boińskiej uważam, że jej treść świadczy o szerokiej wiedzy psychologicznej Autorki, jej analitycznych kompetencjach, umiejętności samodzielnego myślenia i krytycyzmie poznawczym. Autorka umiejętnie korzysta z literatury psychologicznej, poprawnie ją przedstawia, krytycznie interpretuje i odróżnia od terminologii stosowanej w innych dyscyplinach, wyraźnie zaznaczając kiedy wykracza poza ramy psychologii. Praca napisana jest rzeczowym, klarownym językiem polskim, z zachowaniem zasad stylistyki i gramatyki. Cytowane w części teoretycznej wyniki badań dotyczące problemu badawczego opisują najnowszą literaturę przedmiotu, świadcząc o kompetencji i znajomości opracowanego przez Doktorantkę tematu rozprawy doktorskiej.

Drobne i nieliczne wątpliwości, jakie pojawiają się w trakcie lektury wydają się mieć charakter dyskusyjny. Dwie kwestie merytoryczne chciałabym podnieść w tym miejscu. Po pierwsze, niewystarczające wydaje mi się wyjaśnienie dlaczego cechy osobowości opisane w modelu Wielkiej Piątki traktowane są raz jako zmienne do oceny trafności kryterialnej Kwestionariusza Skłonności do Przebaczenia Krzywdy Interpersonalnej (KSPKI), a następnie jako predyktory skłonności do przebaczenia. Druga uwaga, moim zdaniem rozróżnienie na przebaczenie sytuacyjne, relacyjne i dyspozycyjne powinno znaleźć się już w rozdziale 1., ponieważ dotyczy ono kwestii definicyjnych, kluczowych dla podjętego problemu badawczego. Ta problematyka pojawiła się dopiero w rozdziale 3. (w pierwszych dwóch paragrafach tego rozdziału).

Choć Doktorantka wykazała się wysoką poprawnością formalno-językową, stylistyczną i interpunkcyjną nie ustrzegła się drobnych błędów literowych (np. s. 9 brak spacji, 12 brak spacji, 14 *zdradę*, 18 *elementów utrzymujących*, 27 brak przecinków, 35 *mogące*, 38 powinno być: *nie okazał skruchy*, 75 *definicyjną*, 77 *mogą*; 103 *oraz*). W przypadku niektórych prac wieloautorskich Autorka przypisała autorstwo wyłącznie pierwszemu autorowi (np. s. 27, s. 62). Zdarzyła się niekompletność lub brak odniesień bibliograficznych, np. na s. 80: „skłonność do przebaczenia przez wielu badaczy (kogo?) uważana jest ...”; Radcliffe, (brak roku), za: Maliszewski, 2016). Zdarzają się także sformułowania nieprecyzyjne, np. „analiza związku nowo skonstruowanego narzędzia z cechami osobowości” (s. 11), raczej chodzi o analizę związków między zmiennymi mierzonymi za pomocą nowo skonstruowanego narzędzia i cechami osobowości; „związana jest z łatwym temperamentem” (s. 78) – co to znaczy łatwy

temperament? niejasność dotycząca kogo Autorka ma na myśli pisząc *autor* na s. 80; „coraz więcej analiz przygląda się ...” (s. 104) – raczej coraz więcej badaczy; „w części trzeciej przedstawiamy podmiotowe mechanizmy przebaczenia krzywdy interpersonalnej” (s. 12) – w tekście jest mowa raczej o korelatach, niż o mechanizmach. Podobnie, mało uzasadnione jest używanie słowa dynamika na określenie różnic w przebaczeniu między kobietami i mężczyznami (s. 109), ponieważ słowo to odnosi się do zmian w czasie. W rozdziale 1.8. zagubił się konsekwentnie stosowany w pracy styl numeracji paragrafów.

Niektóre śródtytuły wydały mi się niejasne, np. 1.7.1. *Przebaczenie krzywdy interpersonalnej: podejście negatywne* – nie jest jasne co w tym kontekście znaczy negatywne; lub sformułowania zbyt imperatywne, np. 1.8.7. *Istnieją nieprzebaczone krzywdy*; lub nieprecyzyjne 3. *Podmiotowe mechanizmy przebaczenia ...* - ten rozdział dotyczy raczej korelatów (uwarunkowań) przebaczenia niż mechanizmów.

W paragrafie 1.6., w którym Autorka wymieniła różne rodzaje przebaczenia krzywdy warto dodać zagadnienie przebaczenia Bogu, podejmowane od kilkunastu lat w ramach badań nad przebaczeniem (Exline & Martin, 2005). Paragraf 1.7. (o trudnościach definicyjnych przebaczenia) warto uzupełnić o kilka słów syntezy własnej, które konsekwentnie pojawiają się we wszystkich paragrafach.

Ocena części empirycznej rozprawy

Przedstawiona w części teoretycznej wiedza w pełni umożliwia postawienie pytań i hipotez badawczych. Zakres podanych w części teoretycznej treści umożliwił również ustalenie kierunków statystycznych analiz otrzymanych wyników badań oraz przeprowadzenie na ich podstawie wnioskowania statystycznego i psychologicznego.

W rozdziale 4. Doktorantka przedstawiła wyniki badań własnych. Rozdział ten zawiera sprawozdanie z czterech badań. W badaniu 1. Doktorantka przedstawiła sposób konstrukcji Kwestionariusza skłonności do przebaczenia krzywdy interpersonalnej (jego podstawy teoretyczne, etapy konstrukcji i właściwości psychometryczne). Badanie 2. obejmuje testowanie związków między skłonnością do przebaczenia a cechami osobowości i duchowością. Badania 3. i 4. dotyczą testowania związku między skłonnością do przebaczenia krzywdy a dobrostanem psychicznym, przy czym w badaniu 3. związki te były testowane w ogólnej populacji, a w badaniu 4. w grupie osób, które doświadczyły krzywdy interpersonalnej.

Badania zostały przeprowadzone w modelu korelacyjnym, z zastosowaniem analizy korelacji i regresji. Doktorantka wykonała znaczącą pracę badawczą prowadząc badania 1054 osób. Analizy zostały przeprowadzone w kilku grupach.

Analizując treści zawarte w rozdziale 4. pojawia się pytanie: dlaczego przedział wieku badanych jest tak duży (od 18 do 90 lat)? Na ile tak duży przedział wiekowy mógł mieć znaczenie w ocenie przebaczenia i jego związku z dobrostanem badanych? Warto zastanowić się nad podziałem na kategorie wiekowe w przyszłych badaniach. Ponieważ analizy były prowadzone w różnych grupach ułatwieniem dla czytelnika byłoby przygotowanie wspólnej tabeli zawierającej charakterystyki badanych osób we wszystkich grupach oraz informacji, które grupy uczestniczyły w każdym z badań.

Badanie 1.

Celem badania 1. jest konstrukcja Kwestionariusza skłonności do przebaczenia krzywdy, sprawdzenie jego struktury wewnętrznej i własności psychometrycznych. To badanie spełnia standardy metodologiczne wymagane przy konstrukcji narzędzi psychometrycznych. Dobry punkt wyjścia w teorii, duża grupa badanych (N = 979), właściwie zastosowane metody statystyczne do oceny własności psychometrycznych skali. Dwa zastrzeżenia nasuwają się odnośnie tego badania. Po pierwsze, w grupie badanej, na której sprawdzano stabilność bezwzględnej skali, przeważają kobiety (s. 119). Myślę, że w przyszłych badaniach warto powtórzyć tę analizę na bardziej zróżnicowanej próbie. Po drugie, zabrakło mi wyrażonej wprost informacji o tym, jakie wzorce korelacji będą przemawiały za trafnością KSPKI. Oczywiście, taką funkcję pełnią hipotezy, ale sądzę, że Autorka znając bardzo dobrze narzędzia, które stosuje mogła pójść bardziej w głąb, zwiększając precyzję swoich przewidywań, np. za trafnością KSPKI przemawiałby taki wzorzec korelacji, w którym Zemsta koreluje silniej dodatnio z Odwetem (TRIM-12) niż z Unikaniem (TRIM-12), a Uraza koreluje silniej dodatnio z Unikaniem niż z Zemstą. Podobnie, centralność religijności powinna korelować silniej z Zemstą niż z Urazą, ponieważ religia będzie raczej czynnikiem powstrzymującym zachowania o charakterze zemsty niż odczucia takie jak uraza, itd. Niezupełnie jasno wyrażone zostało również to, które powiązania są wskaźnikiem trafności zbieżnej, a które różnicowej. Myślę, że warto przemyśleć tę kwestię w późniejszym przygotowaniu pracy do publikacji.

Badanie 2.

Celem badania 2. Jest analiza związków między cechami osobowości i duchowością a skłonnością do przebaczenia. Autorka sformułowała tutaj 7 pytań badawczych i 13 hipotez. Zasadniczo, hipotezy znajdują uzasadnienie w przeglądzie literatury przedstawionym w części teoretycznej. Hipotezy 9-12 (dotyczące neurotyczności i ugodowości) znajdują uzasadnienie w dotychczasowych wynikach badań, które Doktorantka szczegółowo omówiła w części teoretycznej. Hipoteza 13., dotycząca sumienności, wymaga dodatkowego uzasadnienia. Wyniki badań nad związkiem sumienności z przebaczeniem nie są jednoznaczne, dlatego trudno jest tutaj sformułować jednoznaczne przewidywania. Teoretycznie, można wyobrazić sobie, że wysoka sumienność może ułatwiać planowanie i podtrzymywanie gotowości do zemsty. Dlatego może warto byłoby przeformułować tę hipotezę wprowadzając uzasadnienia dla poszczególnych wymiarów, a tam gdzie trudno jest sformułować takie przewidywania potraktować tę część bardziej eksploracyjnie.

Doktorantka prawidłowo dobrała i zastosowała testy statystyczne, na ich podstawie zweryfikowała hipotezy badawcze. Drobny błąd wkraść się na s. 138 przy nazwie podskali Transcendencja duchowa (w opisie metody jest Transcendencja właściwa, s. 143). Analizy korelacyjne i regresji zostały przeprowadzone poprawnie, wyniki zaprezentowano w sposób poprawny, przejrzysty, zgodnie ze standardami stawianymi pracom empirycznym. W dyskusji wyników Doktorantka używa czasami określenia „badana zmienna” (np. s. 161), co w kontekście wielu analizowanych w pracy zmiennych sprawia, że czytelnik nie ma pewności, którą zmienną Autorka ma na myśli.

Analizy statystyczne przedstawione w badaniu 2. są bardzo proste, wręcz podstawowe, ograniczają się do korelacji i regresji. Jednakże, te proste strategie statystyczne pozwoliły na uzyskanie naprawdę interesujących wyników, np. że skłonność do zemsty wiąże się z poszukiwaniem doznań, nie zaś z zaplanowanym działaniem. Ponadto, sposób interpretacji wyników i ich dyskusja zostały przeprowadzone w sposób pogłębiony, z wysoką wnikliwością, analitycznością i z odniesieniem do istniejącej literatury, krótko mówiąc Doktorantka wykazała się tutaj wysoką erudycją. Uważam, że jest to bardzo dobrze napisany fragment pracy.

Badanie 3.

Celem badania 3. było testowanie związku między skłonnością do przebaczenia krzywdy a dobrostanem psychicznym (ujęty w koncepcji Dienera i Biswas-Dienera) w ogólnej populacji. Doktorantka sformułowała jedno pytanie badawcze i 4 hipotezy, zawierające przewidywania dotyczące związków skłonności do przebaczenia z satysfakcją z życia, rozkwitem psychicznym i nastrojem.

Sformułowanie w hipotezach H25-H27, że im wyższy poziom skłonności do przebaczenia krzywdy ... tym bardziej pozytywny nastrój oraz tym mniej negatywny nastrój (s. 169) jest trochę niefortunne. Może lepiej, np. tym wyższe wskaźniki pozytywnego nastroju i niższe wskaźniki negatywnego nastroju. Nie bardzo rozumiem dlaczego w badaniu 3. w hipotezach 25 i 26 pojawiło się rozróżnienie na płeć? Tym bardziej, że hipoteza 28 zakłada testowanie moderacji powiązań między skłonnością do przebaczenia a dobrostanem psychicznym przez płeć. Tutaj znowu, zbiorcza tabela zawierająca charakterystykę badanych grup ułatwiłaby kontrolowanie próby. Przy interpretacji współczynnika korelacji punktowo-dwuseryjnej niewystarczająca jest informacja, że płeć wiąże się z danym wymiarem (np. s. 172, 173), istotne jest kto—kobiety czy mężczyźni cechują się wyższym nasileniem danej cechy. Wyniki analiz regresji uzyskane w badaniu 3. Zostały poprawnie przeprowadzone i bardzo szczegółowo opisane. Tych analiz jest wiele, dlatego należy docenić to, że Doktorantka umieściła opis sposobu prowadzenia tych analiz (s. 171), jest to duże ułatwienie dla czytelnika. A jeśli można jeszcze doprowadzić ten opis do perfekcji, to sugerowałabym uzupełnienie go o teoretyczne uzasadnienie kolejności bloków zmiennych wprowadzanych w poszczególnych krokach do analizy regresji. Badanie 3. przyniosło szereg interesujących danych na temat konsekwencyjnego aspektu przebaczenia, np. intrygujący wynik, że kobiety, które cechuje wysoka skłonność do zemsty cechują się wyższą satysfakcją z życia, a mężczyźni, których cechuje niska skłonność do zemsty lepiej prosperują; albo że wysoki poziom urazy istotnie obniża prosperowanie u najmłodszych badanych. Szczególnie interesujący jest związek między skłonnością do przebaczenia a negatywnym nastrojem, a brak takiego związku z nastrojem pozytywnym. W jaki sposób można ten wynik skomentować? Przecież przebaczenie przynosi ulgę, a więc pozytywny nastrój—intuicyjnie—powinien być skutkiem przebaczenia.

Znowu dyskusja wyników ujawnia wysoką erudycję Doktorantki, jej pogłębione myślenie i wnikliwość. Chociaż, nie zgodziłabym się z twierdzeniem, że hipoteza dotycząca związku skłonności do przebaczenia krzywdy z wymiarami dobrostanu nie została potwierdzona.

Wprawdzie nie odnotowano związku skłonności do przebaczenia z satysfakcją z życia, ale odnotowano istotne związki z prosperowaniem i nastrojem. Można więc uznać to za częściowe potwierdzenia hipotezy.

Badanie 4.

Celem badania 4. było testowanie związku między skłonnością do przebaczenia krzywdy a dobrostanem psychicznym (poczucie szczęścia, prosperowanie, samoocena, sens życia, depresja i lęk) w grupie osób, które doświadczyły krzywdy interpersonalnej. Badanie 4. jest bardzo wartościową częścią rozprawy—zostało przeprowadzone w grupie osób z doświadczeniem krzywdy. Zestaw badawczy zawierał pytanie o czas, jaki upłynął od doświadczenia krzywdy. Przedział wskazany przez badanych jest bardzo duży, od 1 roku do 44 lat. Czy brak kontroli tej zmiennej mógł mieć wpływ na uzyskane wyniki? Wreszcie, dane uzyskane przez Doktorantkę dają znacznie większe możliwości analiz niż te, które zostały przedstawione w pracy, ale to zapewne zamierzony zabieg, ze względu na i tak dużą objętość rozprawy. Zachęcam do bardziej analitycznego opracowania tych wyników i ewentualnej publikacji. Na przykład, być może warto byłoby sprawdzić, czy samoocena nie moderuje związku między skłonnością do przebaczenia a dobrostanem w tej grupie badanych.

Podsumowanie ma charakter syntetyczny, jest to udana próba całościowej refleksji nad skłonnością do przebaczenia w kontekście osobowości i duchowości człowieka, a także jego skutków w zakresie funkcjonowania społecznego, prezentująca również świadomość ograniczeń przeprowadzonych badań. Zachęcam do uzupełnienia tej części o perspektywę dalszych badań.

Konkluzja końcowa

Konkludując, przedstawiona mi do recenzji praca doktorska spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z Ustawą o Tytułach i Stopniach Naukowych z 2003 roku i dlatego wnoszę do Wysokiej Rady Instytutu Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego o dopuszczenie p. mgr Marty Boińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Beata Tomycha